

RADIOGRAFIA DE LA CONTRAREVOLUCIÓ I L'ANTIREVOLUCIÓ DURANT EL TRIENNI LIBERAL A CATALUNYA (1820-1823)

Ramon Arnabat

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives - UPF

CRONOLOGIA DE LA CONTRAREVOLUCIÓ I L'ANTIREVOLUCIÓ¹

Des de la proclamació de la Constitució el març de 1820 trobem iniciatives contrarevolucionàries, la majoria d'elles amb origen al Palau Reial. Directament relacionades amb la Cort trobem l'agitació contrarevolucionària de bona part del clergat i l'impuls de partides reialistes per part de diversos dirigents de la contrarevolució exiliats a França. Aquesta primera contrarevolució tenia com objectiu bàsic dificultar el procés polític i la consolidació de la revolució, aprofitant el gran nombre de reialistes (militars, funcionaris, administradors, etc.) que es mantenien a diversos àmbits de l'administració de l'estat.

L'any 1821 la contrarevolució començarà a tenir una força important i a obtenir els primers suports populars (antirevolució), aprofitant la fractura política entre liberals moderats i exaltats i la sistemàtica repressió del govern moderat vers els exaltats junt a la indiferència vers les trames absolutistes.² Aspectes conjunturals com les sequeres de 1821 i 1822 i la febre groga de 1821, i aspectes estructurals com determinades qüestions de la política econòmica liberal, contribuïren a deteriorar les condicions de vida de les classes populars catalanes a curt termini. Aquesta conjuntura fou molt ben aprofitada per la propaganda contrarevolucionària per a restar suports a la revolució i guanyar-los per a la contrarevolució. Una propaganda contrarevolucionària basada més en la crítica a la praxi liberal, és a dir, en l'antiliberalisme o l'antirevolució, que no pas en la defensa dels principis

1. He fet una descripció detallada del moviment contrarevolucionari a ARNABAT, Ramon: *Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)*, 2 vol, Tesi doctoral inèdita, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1999.

2. Per la diferència entre contrarevolució i antirevolució vegeu MAZAUROU, Claude: «Autopsie d'un échec, la résistance à l'anti-Révolution et la défaite de la Contre-Révolution» dins LEBRUN, François i DUPUY, Roger: *Les résistances à la Révolution. Actes du Colloque de Rennes (1985)*, París, 1987, pp. 237-244; DUPUY, Roger: *De la Révolution à la Chouannerie. Paysans en Bretagne, 1788-1794*, París, 1989, que distingeix tres nivells: «*Opposition à la Révolution, résistance à la Révolution, contre-révolution*» (p. 335). He tractat àmpliament aquesta qüestió a ARNABAT, Ramon: «Contrarrevolución, antirrevolución y movimientos sociales», dins CASTILLO, Santiago i ORTIZ DE ORRUÑO, José M^a (Coords.): *Estado, protesta y movimientos sociales*, Vitòria, 1998, pp. 249-262.

contrarevolucionaris de «*rei i religió*».³ A més, la conjuntura internacional també afavoria la contrarevolució, ja que les potències absolutistes europees havien decidit d'esclafar les revolucions de Nàpols i el Piemont, i d'assetjar la revolució espanyola, primer amb un fals cordó sanitari i després amb un exèrcit d'observació a la frontera francesa, que serviren de rera-guarda a la contrarevolució.

L'any 1821 Caralt, en contacte amb Mataflorida, principal dirigent de la contrarevolució juntament a Eguía, aprofità l'existència del cordó francès per desenvolupar la seva tasca contrarevolucionària i preparar l'aixecament reialista amb la col·laboració de Malavila, Misses, mossèn Anton i Montaner. La tardor d'aquest any apareixien les primeres partides reialistes importants a Catalunya: a les comarques del Berguedà, el Solsonès, el Gironès, la Garrotxa, l'Empordà, les terres de l'Ebre i el camp de Tarragona. Unes partides que també eren presents a Galícia, Castella, el País Basc i Navarra. Mentrestant, en algunes ciutats mitjanes de Catalunya, com Manresa, Girona, Cervera i Tortosa, esclataren un seguit d'aldarulls reialistes com a resultat de l'activitat de la xarxa contrarevolucionària a l'interior del país.⁴ També es desenvolupà durant aquest any una intensa campanya propagandística contrarevolucionària dins les viles i ciutats catalanes mitjançant anònims, pasquins, impresos, ... Tres aspectes contribuïren poderosament a aquest augment de l'activitat contrarevolucionària: la formació del cordó francès a la frontera que serví de rera-guarda a l'activitat contrarevolucionària encapçalada per Eguía i Mataflorida; els plans contrarevolucionaris dissenyats des de la Cort i cada cop més imbricats en la política internacional; i la decidida aposta de la majoria del clergat vers la contrarevolució que va permetre connectar-la amb l'antirevolució aprofitant la seva capilarització arreu del país i els ressorts de poder moral que encara servava.

Durant la primavera de 1822 esclatà a Catalunya l'aixecament reialista organitzat des de l'exili francès per Mataflorida que comptà amb la col·laboració de Domènec de Caralt i Salvador Malavila que tenien bons contactes a l'interior de Catalunya on hi havia una xarxa contrarevolucionària amb homes disposats a posar-se al capdavant de les partides. El mes de maig apareixen partides armades arreu de Catalunya encapçalades per Misses, mossèn Anton, Plandolit, Bossoms, Tristany, Malavila, Bèssieres, Teixidor, Saperes, Badals, Pau Miralles, el Trapense, Romagosa, Rambla, Chambó i Josep Miralles, entre d'altres. De forma paral·lela, en algunes comarques catalanes s'aixecaran sometents. Aquestes partides i sometents

3. He tractat aquesta qüestió en detall a ARNABAT, Ramon: «Propaganda antiliberal i lluita ideològica durant el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)», dins *Recerques*, núm.34 (1996), pp. 7-28.

4. La participació primerenca de les ciutats a la contrarevolució ha estat poc destacada per la historiografia, però també és dona a França segons DUPUY: *De la Révolution ...*, pp. 326-328, i a les guerres carlistes, segons RÚJULA, Pedro sobre l'Aragó: «Zaragoza, 27 de febrero de 1834: el fracaso de una insurrección que cierra el ciclo de los levantamientos urbanos carlistas», dins *Rolde*, núm.1 (1993), pp. 4-18.

aconseguiren estendre's a 19 de les 41 comarques catalanes i organitzar uns 6.000 homes durant la primavera.

L'èxit d'aquests primers aixecaments s'explica per una diversitat de factors: la tasca conspirativa de la direcció contrarevolucionària i el suport econòmic que aquesta facilità sota la protecció francesa; la debilitat militar del poder constitucional a Catalunya; les repercussions negatives que la praxis liberal començava a tenir sobre determinats sectors de la població i la crisi econòmica, agrícola, comercial i industrial que patia Catalunya i que abocà a la misèria un sector de la població catalana que els feien receptius a les propostes contrarevolucionàries; el paper agitador i canalitzador que va jugar bona part del clergat català; l'actuació dels caps de partida que foren una peça clau de l'encaix entre la contrarevolució i l'antirevolució; l'actitud dels ajuntaments que facilitaren el lliure moviment de les partides i dificultaren l'acció dels constitucionals; i la utilització de la guerra de guerrilles i la mobilització del sometent en accions puntuals que permeté d'integrar diversos sectors socials a la lluita anticonstitucional.

L'estiu de 1822 els aixecaments es convertiren en una guerra civil. Els reialistes conqueriren la plaça i els forts de la Seu d'Urgell, on instal·laren primer una Junta Provisional de Catalunya, i més tard la Regència d'Urgell, amb la qual cosa disposaven per primer cop d'una plaça segura i d'una direcció unificada per les partides reialistes que arribaren a comptar entre 10.000 i 12.000 homes l'estiu d'aquest any. La Regència, malgrat les dificultats econòmiques que patí, jugà un paper important tant a nivell ideològic com polític, ja que es constituí en una mena de govern paral·lel al constitucional dins el territori espanyol. A més, la creació de Junes Corregimentals va permetre d'organitzar les tropes reialistes i mantenir-se sobre un territori propi, lluny de les escomeses dels constitucionals. Els reialistes consolidaren al voltant de la Seu d'Urgell el seu domini sobre tot el nord-oest de Catalunya, en la zona que s'estén entre la línia imaginària que aniria d'Olot a Mequinensa i els Pirineus, a més de nuclis importants a la Selva i al Vallès, el Priorat i la Ribera d'Ebre i el Baix Ebre. Des d'aquestes zones les partides reialistes sovint es desplaçaven cap a l'interior de Catalunya i el prelitoral, que foren escenari d'importants enfrontaments al llarg de l'estiu d'aquest any i que s'estengueren per 33 de les 41 comarques catalanes.

El mes de setembre, arribava a Catalunya el general Mina al capdavant d'un exèrcit d'operacions. Mina desenvolupà la seva campanya militar durant la tardor i l'hivern de 1822-1823 aconseguint de foragitar les principals partides reialistes de Catalunya i reconquerir les places fortes que tenien a les seves mans. L'hivern de 1823 els reialistes encara intentaren de reprendre l'activitat al nord de Catalunya amb les partides que organitzaren Caralt al Berguedà i Malavila a l'Empordà, però una i altra foren expulsades de Catalunya el mes de març. Mina basà el seu èxit en una campanya militar perfectament organitzada i planificada que des de la

Catalunya Central anà empenyen les partides reialistes fora de Catalunya i consolidant el seu domini sobre el territori conquerit. Però Mina també es va veure afavorit per les debilitats de la contrarevolució, entre les quals cal destacar: la divisió de la direcció contrarevolucionària, sobretot entre Eguía i Mataflorida; la utilització de la tàctica de la guerra de guerrilles i la independència dels caps de partida que fins aquell moment els havia donat molts èxits, es mostrà ineficaç per fer front a la ofensiva d'un exèrcit més ben organitzat i més nombrós; i que els reialistes començaren a perdre suport popular des del moment en que pogueren exercir el seu domini sobre zones concretes del territori degut a les exigències dels caps militars i a les contribucions extraordinàries.

La derrota de les partides reialistes a Catalunya comportà la sortida de la Regència d'Urgell cap a França, ocasió que fou aprofitada per Eguía, amb el suport d'altres caps contrarevolucionaris, per desplaçar a Mataflorida i aconseguir el suport del govern francès. Mataflorida s'anirà quedant sol, i únicament Creus, Balmaseda i la Junta de Catalunya restaran al seu costat. Mentre, el govern francès aprofitant els acords del Congrés de Verona, reunit la tardor de 1822, havia decidit d'acabar amb la revolució a Espanya. Al llarg de l'hivern de 1823 es refugiaren al Departament dels Pirineus Orientals uns 6000 soldats reialistes, i unes 2000 persones més, entre clergat, dones, i familiars dels reialistes. Eroles, d'acord amb el govern francès, s'encarregà de reorganitzar les partides reialistes de cara a la seva entrada a Espanya junt a l'exèrcit francès.

ELS DIRIGENTS CONTRAREVOLUCIONARIS

Ja hem vist com el principal dirigent de la contrarevolució era el mateix Ferran VII que, des de la Cort, dirigia la trama contrarevolucionària jugant diverses cartes alhora. L'activitat contrarevolucionària del rei, iniciada des del mateix moment en que jurà la Constitució, s'orientà en quatre direccions: entorpir el procés de consolidació del règim constitucional aprofitant els mecanismes legals; preparar cops de mà al voltant del mateix Palau Reial, l'expressió més clara dels quals seria la sublevació de la Guàrdia Reial l'estiu de 1822; els contactes amb els monarques europeus perquè intervinguessin en la seva ajuda; i el suport a l'agitació reialista dins dels països, primer en una vessant urbana que fracassà, i posteriorment mitjançant partides armades. Al voltant del rei cal situar l'activitat de la direcció contrarevolucionària encapçalada per Eguía i Mataflorida a França i integrada per membres de la noblesa i de la jerarquia eclesiàstica.

En l'anàlisi de la contrarevolució a Catalunya cal fer esment de la Regència d'Urgell, ja que fou l'únic govern que els reialistes aconseguiren instaurar a l'interior del país. La Regència d'Urgell, formada pel marquès de Mataflorida, el baró d'Eroles i l'arquebisbe Creus, intentà donar una certa coherència ideològica i una organització a les partides reialistes que des de

la primavera de 1822 voltaven per Catalunya.⁵ Malgrat les dificultats econòmiques i el boicot d'alguns dirigents contrarevolucionaris encapçalats per Eguía, la Regència aconseguí consolidar-se durant l'estiu de 1822 com a veritable direcció contrarevolucionària. La divisió entre els dirigents realistes davant les propostes del govern francès d'acceptar una mena de Carta constitucional, fou una divisió conjuntural, no pas de fons, ja que tant Eguía com Mataflorida eren ultra absolutistes. La divisió entre tots dos s'originà per qüestions de poder, no pas d'estratègia política, i si Eguía acabà acceptant les propostes franceses fou per interès personal i per ensorrar Mataflorida, no pas perquè tingués idees diferents.

Des del moment en què els realistes conqueriren els forts de la Seu d'Urgell, i abans de la Regència, funcionà com a govern realista de Catalunya la Junta provisional dirigida per Caralt i el bisbe d'Urgell, i més tard per l'arquebisbe Creus. Aquesta Junta fou la que donà els primers passos en l'organització de l'exèrcit realista i en l'administració del territori sota el seu control, i en aquesta direcció impulsà la creació de Junes Corregimentals encarregades d'organitzar el territori i mantenir les partides realistes, com mostren els exemples de les Junes de Cervera, Mora d'Ebre i Cornudella. Els integrants de les Junes Corregimentals realistes pertanyen a uns grups socials molt concrets. El grup més important, entre un terç i una quarta part del total, és el dels eclesiàstics; seguit del dels advocats, una quarta part; del dels militars, un 10%; i, en el cas de Catalunya, del dels hisendats.⁶ Eclesiàstics, advocats, militars i hisendats que a Catalunya només representaven el 15% de la població socio-professional, ocupaven el 84% dels càrrecs a les Junes realistes.⁷ Però, més enllà d'aquestes coincidències, podem apreciar divergències importants, per exemple entre els dirigents catalans i els de la resta de l'estat: a Catalunya el pes dels advocats és inferior (20% front el 30%), mentre el pes dels comerciants, dels hisendats i dels pagesos es superior, ja que a la resta de l'estat aquests sectors quasi

5. Sobre la Regència d'Urgell hem realitzat un detallat estudi a la nostra Tesi doctoral que desfa algunes de les interpretacions clàssiques que se n'han fet, vegeu ARNABAT: *Revolució...*, vol.II, pp. 1.179-1.219.

6. Per les dades i les fonts utilitzades vegeu ARNABAT: *Revolució...*, vol.II, pp. 1.623-1.632. Les dades es refereixen a 41 membres de les juntes catalanes i a 42 de la resta de l'estat. Dades que coincideixen amb les que proporciona TORRAS, Jaume: *Los alzamientos realistas en Cataluña*, tesi doctoral inèdita, UAB, 1971, pp. 318-320. Una base no gaire diferent de la del País Basc, segons LLANOS, Félix: *El Trienio Liberal en Guipúzcoa (1820-1823)*, San Sebastián, 1998, pp. 415-432. A França, segons les dades que aporta TILLY, Charles: *La Vendée. Révolution et contre-révolution*, París, 1970, pp. 330-332, les juntes contrarevolucionàries tindrien un caire més popular amb una important participació de pagesos, artesans i menestrals i burgesos.

7. Les dades referents a població que utilitzem en aquest treball són una reelaboració de les que faciliten per l'any 1797, BENAVENTE, Jaime i NICOLAU, Roser: «La Població», dins *Història econòmica de la Catalunya contemporània. S.XIX. Població i agricultura*, Barcelona, 1990, pp. 11-119; i per començaments del XIX IGLESIES FONT, Josep: «Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX» dins *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXVII, 1967, pp. 385-480.

no tenen representació; per contra, a la resta de l'estat els funcionaris representen un 12% i a Catalunya no hi són presents. També és interessant de comentar les diferències entre la Junta de Catalunya i les Junes Corregimentals, ja que en la primera la presència d'advocats i eclesiàstics és superior a les segones, i en canvi, a les segones és superior el percentatge d'hisendats, pagesos i menestrals.

Més importants que els dirigents de les Junes reialistes van ser els caps de partida, ja que es convertiren en el veritable nexa d'unió entre la base social del reialisme i els dirigents de la contrarevolució. Podem apreciar com els sectors socials que aporten un nombre més elevat de caps de partida són: els eclesiàstics, com Benet Tristany, amb el 21%; els militars, com Bartolomé Talarn, amb el 19,5%; i els hisendats, com Pau Miralles, i els pagesos, com Antoni Montagut, amb el 27,5%. En conjunt aquestes tres grups aporten quasi les dues tercers parts dels caps reialistes, i els segueixen en importància els menestrals, com Josep Miralles, amb un 9%; els mossos d'esquadra, com Marià Navarro, amb el 6,5%; els bandolers, com Josep Bossoms, amb el 5%; i els jornalers, com Pere Beltran, amb un 4%. Finalment també hi trobem representats els carreters, els empleats, i els nobles amb un 2,5% cadascú.⁸

Si comparem aquestes dades amb la composició socio-professional de Catalunya ens adonem fàcilment que hi ha uns grups sobrerrepresentats entre els caps reialistes, tot i que la seva representativitat social és superior a la dels dirigents de les junes, com mostra la presència de jornalers agrícoles i pagesos. Tot i així, el contingent més important dels caps reialistes està integrat per eclesiàstics, militars i mossos d'esquadra, que sumen quasi la meitat del total (47%), malgrat que només representin el 4% de la població adulta masculina catalana. Més equilibrat és el pes d'hisendats i pagesos que representen una tercera part dels caps reialistes (27,5%) i una quarta part de la població masculina adulta de Catalunya. Els sectors populars (menestrals i jornalers) tot i ser-hi presents amb una cinquena part del

8. Estudi realitzat sobre 104 caps de partida, breument biografiats a ARNABAT: *Revolució...*, vol.II, pp. 1.971-2.004, Apèndix 1. Aquestes dades se semblen força a les que proporciona TORRAS, Jaume: *Liberalismo y rebeldía campesina*, Barcelona, 1976, pp. 123-129, i *Los alzamientos...*, pp. 320-339, que també ha agrupat els caps de partides en tres altres grups: els professionals, els caps tradicionals i altres. En canvi divergeixen amb les que proporciona per Navarra RÍO ALDAZ, Ramón del: «Rebel·lió reialista i revoltes camperoles a la Navarra del Trienni Liberal», dins FRADERA, Josep M.; MILLÁN, Jesús i GARRABOU, Ramon (ed.): *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic, 1990, pp. 187-205, pp. 198-201 per aquesta qüestió i que atorguen més protagonisme al clergat (50%) i als bandolers (20%) com a caps de partida. També MINA, Maria Cru: *Fueros i revolución liberal en Navarra*, Madrid, 1981, pp. 93-100. També hi ha discrepància amb les dades que aporta per Galícia BARREIRO, Xosé Ramón: *Liberales y absolutistas en Galicia*, Vigo, 1982, pp. 79-96 que dóna les dades següents: clergat un 37% i aristocràcia un 40,5%, en aquest cas trobem una important presència de la noblesa que no és gens important a Catalunya i Navarra, i es manté la importància del clergat, destacada també a Navarra. A França, segons les dades que aporta TILLY: *La Vendée...*, pp. 330-332, els caps de partida o el que ell anomena «Officiers» tindrien unes semblances amb els catalans com la importància dels pagesos, però també diferències importants com el superior pes dels nobles, els burgesos i els artesans i menestrals com a caps de partida.

total (18%), estan molt lluny del percentatge que representen a la societat catalana que és d'un 54,5%. Entre els caps reialistes no hi trobem comerciants, fabricants, professionals liberals, ni jornalers industrials.

Pel que fa a la seva localització comarcal es dona una important coincidència amb les zones que aporten més homes al reialisme: el Berguedà (14%), l'Anoia (8,5%), el Solsonès (7%), la Selva (7%), l'Osona (6%) i el Gironès (6%), només hi manca la Segarra (2,5%). El Baix Penedès, l'Alt Camp, el Bages, el Baix Empordà, i la Ribera d'Ebre amb un 4,5% del total cadascuna seguirien en importància. Però potser l'aspecte més destacat sigui que trobem caps de partides reialistes procedents de més de la meitat de comarques catalanes: a 26 de 41. Pel que fa a l'edat, el gruix dels caps reialistes tenia entre 20 i 40 anys (les dues terceres parts), tot i que hi havia un important col·lectiu d'entre 40 i 50 anys (una quarta part).

Si entrem a analitzar amb una mica més de detall els grups dirigents de la contrarevolució, ens adonem que la noblesa té una representació mínima a les Junes reialistes (5%), tot i que molt superior a la seva presència a la societat de l'època (0,5%). Potser la contribució més important de la noblesa a la contrarevolució sigui l'aportació econòmica com podem comprovar en els casos del marquès d'Alfarràs, el baró de Canyelles, el baró d'Ortafà, o el mateix marquès de Mataflorida.⁹ Una participació força més important tingué la pagesia benestant, ja que la seva actuació en la contrarevolució s'estén des de l'encapçalament de partides reialistes o la formació de juntes, passant pel suport dels ajuntaments que controlaven, fins a les aportacions de diners i homes a les partides utilitzant les seves xarxes familiars i clientelars, com mostren els casos de Miralles, Malavila, Montagut, altres.¹⁰

9. Vegeu per Galícia BARREIRO: *Liberales...*, pp. 84-86. Sense arribar a la importància decisiva que van tenir en la contrarevolució portuguesa, segons LOUSADA, Maria Alexandre: «El migueísmo o la contrarrevolución en Portugal», dins G. PAYNE, Stanley: *Identidad y nacionalismo en la España contemporánea*, Madrid, 1996, pp. 181-194, «D. Pedro ou D. Miguel? As opções políticas da nobreza titulada portuguesa», dins *Penélope. Fazer e desfazer História*, núm.4 (1989), pp. 81-117, «Migueísmo i contrarevolució a Portugal entre 1820 i 1834», dins *L'Avenç*, núm.221 (1998), pp. 26-32; i ESPINHA DA SILVEIRA, Luísa: «Revolução liberal e partiado (1834-1842)», dins *Análise Social*, núm.116-117 (1992), pp. 329-353.

10. Tenim un estudi força detallat per Catalunya en el treball de TERRADES, Ignasi: *El Cavaller de Vidrà*, Barcelona, 1987, pp. 305-397. Aquesta opinió és compartida per la majoria d'estudiosos del reialisme, com ARDIT, Manuel: *Revolución liberal y revuelta campesina*, Barcelona, 1977, pp. 284-186; BARREIROS: *Liberales...*, pp. 76-78 i 84-87; FERNÁNDEZ BENÍTEZ, Vicente: «Oligarquías rurales y revolución liberal en Cantabria (1820-1840)», dins *Aportes*, núm.6 (1987), pp. 29-37. Aquest fet és comú a tot Europa com podem comprovar a través dels treballs de DELLA PERUTA, Franco: «La rebel·lia camperola a la Itàlia del Risorgimento», DAVIS, John: «La Santafede al regne de Nàpols (1799): guerra social o guerra civil?», i FRITZPATRICK, Brian: «L'ultrareialisme francès del Midi i les seves contradiccions internes», tots dins FRADERA, MILLÁN i GARRABOU (ed.): *Carlisme...*, pp. 59-74, 75-90 i 115-126. Però no estem d'acord amb aquells historiadors que, com MILLÁN, Jesús: «Resistència anti-liberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?», dins FRADERA, GARRABOU i MILLÁN (ed.): *Carlisme...*, pp. 27-58, atorguen a la pagesia benestant un paper quasi exclusiu en la mobilització reialista, ja que pensem que difícilment podrien mobilitzar la comunitat rural pels seus interessos, si aquests no coincidissin, encara que fos parcialment, amb el d'altres col·lectius de la mateixa comunitat.

Una situació ben diferent és la que presenta el clergat, ja que la seva presència en els òrgans de direcció contrarevolucionària és constant, començant per l'arquebisbe Creus a la Regència, passant pel bisbe d'Urgell a la Junta de Catalunya, i arribant als rectors dels pobles que s'incorporen a les Juntres Corregimentals. El percentatge que assoleixen a la direcció de la contrarevolució, al voltant d'una tercera part del total, és molt superior al seu pes demogràfic que ben just arriba al 3%. Però més important que el nombre d'eclesiàstics que prengueren l'opció de la contrarevolució, fou la seva aportació qualitativa. El clergat disposava d'una organització jeràrquica i d'una certa ascendència sobre la població rural, menys de la que normalment se li atorga, però no menyspreable, basada més en la seva funcionalitat i utilitat que en raons ideològiques. A més, el clergat configurava un col·lectiu unit no sols per interessos materials sinó també ideològics, potser el més unit dels que defensaren les banderes del realisme, i a més fou el col·lectiu més negativament afectat per les reformes constitucionals.¹¹ Més que la seva participació directa en les partides, que també fou important,ensem que cal considerar la seva funció propagandística, de crítica al sistema constitucional i vehiculadora del descontentament vers les partides realistes, en la qual destacaren personatges com Tomàs Bou.

LES FORMES D'ENQUADRAMENT¹²

La partida era una de les formes d'organització del realisme, la més estable i militaritzada, però no l'única. Les partides estaven dirigides per un cap que era el nexa d'unió entre els dirigents contrarevolucionaris i la base social del realisme. Si ens fixem en el nombre d'enrolats hi havia tres tipus de partides: aquelles comandades pels caps més destacats del realisme (Romagosa, Miralles, Bossoms, Badals), força nombroses: entre 400 i 2000 homes, i més properes a Divisions d'un exèrcit que a una partida pròpiament dita. Unes altres d'intermèdies (entre 100 i 300 homes) encapçalades per caps locals (les de l'Estudiant, d'en Campanera, del «noi de Piera», del «carnisser de Caça», o de Climent Sobrevias) que tenien un àmbit d'actuació comarcal. Finalment, aquelles altres més petites (entre 20 i 50 homes) i més properes al bandolerisme que a l'actuació política (per exemple, les d'en Xarreters i d'en Brugaire al Penedès).

11. Vegeu per Galícia BARREIRO: *Liberales...*, pp. 81-84. Pel cas portuguès vegeu LOUSADA, Maria Alexandra i MONTEIRO, Nuno Gonçalo: «Revoltas absolutistas e Movimentação camponesa no Norte, 1826-1827 (Algumas notas)», i de CASTRO, Rui Graça: «mobilização rural e urbana na 'Maria a Fonte'», tots dos dins HALPERN, Miriam i altres: *O Liberalismo na Península Ibérica na primeira metade do século XIX*, Lisboa, 1982, vol.2, pp. 169-181 i 183-193, pp. 176 i 187 per aquesta qüestió. Per França TILLY: *La Vendée...*, pp. 103-110; DUPUY: *De la Révolution...*, pp. 327-335; i FAUCHEUX, Marcel: *L'insurrection vendéenne de 1793: aspects économiques et sociaux*, París, 1964, pp. 69-130.

12. Les tipologies que esmentaren en aquest apartat poden seguir-se amb detall a ARNABAT: *Revolució...*, vol.I, pp. 815-1.066 i vol.2, pp. 1.067-1.260.

La formació de partides reialistes a Catalunya té diferents orígens. Algunes, com les de Joan Romagosa, Pau Miralles o Roman Chambó es formarien a partir de l'enrolament de voluntaris de la zona d'influència del cap de partida, en aquests casos el Penedès, la Segarra, el camp de Tarragona i les terres de l'Ebre. D'altres, com les de Caralt o Malavila, es formarien a partir de l'ajut directe de la direcció contrarevolucionària i a l'aixopluc de la frontera i del govern francès. Pel que fa a les primeres, l'enrolament era possible per tres aspectes: el prestigi del cap (en aquests casos adquirit durant la guerra del francès); el malestar social a determinats indrets de Catalunya, provocat tant per circumstàncies polítiques (mesures liberals) com econòmiques (crisi agrícola i industrial); i la seguretat de poder cobrar un jornal difícil de rebre en d'altres activitats. A partir d'aquest nucli inicial, s'aniria ampliant o reduint en funció de l'èxit o el fracàs de la partida. Aquestes partides, com ha assenyalat Torras, conservaren «*a lo largo de la insurrección la acusada peculiaridad comarcal como se derivaba de su reclutamiento originario*».¹³

En la primavera de 1822 apareixeran un gran nombre de partides d'una cinquantena d'homes cada una, totes seguint el mateix esquema d'un cap al voltant del qual s'aplegaven un grup d'homes coneguts d'aquest. Ràpidament alguns d'aquests caps adquiriran un prestigi sobre els altres, o bé controlaran les fonts de finançament de la contrarevolució, i les altres partides acabaran integrant-s'hi. Aquest és el cas, per exemple, de la partida de Marià Vilella, formada al Ripollès la primavera de 1822 i que reclutà la majoria de les seves forces a partir de l'enrolament de petites partides que es posaven a les ordres del seu cap. En aquests casos el cap de la partida que s'hi enrolava conservava el comandament sobre els seus homes i s'integrava a l'estructura jeràrquica de la nova partida. En d'altres casos, com la partida del segarrenc Miralles, el fet que el cap de partida fos un membre de les classes benestants facilitava un enrolament gregari entre la gent que, d'una o altra manera, depenia econòmicament i social d'ell.

L'altre tipus de partida reialista i d'enrolament serien aquelles que tenien els seus orígens en l'activitat contrarevolucionària, tant de la Junta reialista a Tolosa, encapçalada per Mataflorida, com de la Junta catalana instal·lada a la Seu d'Urgell que dirigia l'arquebisbe Creus. En tenim un exemple molt clar en la que s'originà al voltant de l'ennoblit mataroní Domènec de Caralt, que s'exilià a França l'any 1821. Des dels Pirineus Orientals i integrat dins la direcció de la contrarevolució, endegà des del mes de març de 1822 diferents intents per aixecar partides armades a l'altra banda de la frontera que es finançaven a partir dels recursos que facilitaven les classes benestants exiliades a França. En aquests casos el reclutament i l'enrolament a les partides era bàsicament monetari, és a dir, els que s'hi enrolaven ho

13. TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 87-88.

feien a canvi d'una paga, tot i que recoberts per la ideologia de l'altar i el tron. A aquestes partides s'hi afegiran d'altres persones que viuen al marge de la llei i que d'aquesta manera tindran garantida la seva subsistència.

Cal fer esment, també, que dins de les partides hi trobem una part dels seus components que només hi participà esporàdicament. Els pocs llistats que hem localitzat es refereixen tant sols als que s'hi havien enrolat permanentment, deixant de banda aquells que ho feien de forma esporàdica i aquells altres que participaven en els sometents. Sembla que podem distingir a l'interior de les grans partides, sobretot els primers mesos dels aixecament, la primavera de 1822, dos grans components: aquells que s'hi enrolaren de forma permanent i aquells altres que hi participaren esporàdicament. El primer grup estaria integrat per aquells que no tenien terra, ni pròpia ni amb una cessió emfitèutica, i que fàcilment s'enrolaven i formaven part del contingent més estable de les partides actuessin on actuessin, a canvi d'un sou garantit que podia pagar-se a partir de dues fonts d'ingressos, les ajudes dels dirigents contrarevolucionaris (sectors de la noblesa i del clergat, exiliats a França, i pagesia benestant reialista dels pobles) i les requisas als pobles i als enemics (contribucions, segrestaments, saquejos,...). El segon grup estava format per petits pagesos o emfitèutes que no podien deixar la seva terra massa temps seguit i que acostumaven a participar en la partida mentre actuava per la seva comarca o comarques veïnes, però que difícilment seguien el seu cap quan aquest se n'allunyava, ja que els petits propietaris eren més sensibles a la repressió de les forces liberals. Per tot plegat, les partides mentre actuaren prop de la zona d'origen tingueren una participació més interclasista: petits i mitjans pagesos, jornalers, artesans i menestrals, etc. Això passaria els primers mesos dels aixecaments reialistes durant la primavera de 1822; però a mesura que s'allunyaven d'aquesta zona, cosa que passà a l'estiu d'aquest any, les partides restaren formades, majoritàriament, per jornalers i pagesos pobres sense feina.

Les partides reialistes, fins i tot quan eren nombroses, realitzaven accions de tipus guerriller: donar cops de mà o fer atacs sorpresa a les columnes de milicians o de l'exèrcit, aprofitant el bon coneixement de la zona i el suport de la població. En algunes ocasions, sobretot tractant-se de partides petites, les seves activitats ens recorden els grups de bandolers, per exemple amb una pràctica que s'anirà generalitzant a partir de l'estiu de 1822: el segrest d'algun hisendat o terratinent pel qual es demanava un rescat a canvi d'alliberar-lo. Els objectius d'aquestes actuacions eren els de desgastar l'enemic, dotar-se de diners, queviures, roba i armament, sense constrenyir excessivament les

14. Sobre les formes d'actuació de les partides vegeu també TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 88-96. Sobre les formes de lluita de la Vendée vegeu TILLY: *La Vendée...*, pp. 332-340, i MARTÍN, Jean-Clément: *La Vendée et la France*, París, 1987, pp. 82-166. Unes actuacions semblants en el cas portuguès segons LOUSADA i MONTEIRO: «Revoltas...», pp. 176-177.

zones que dominaven, així com, indirectament, d'adquirir prestigi social.¹⁴ Tot i que a la llarga les partides reialistes acabaran sent tant odiades a les zones que controlaven, com els exèrcits constitucionals, ja que les continuades contribucions que exigien pel seu manteniment foren un factor més d'empobriment de les economies camperoles de Catalunya. Aquest tipus d'actuacions va permetre als reialistes de mantenir en peu de guerra l'exèrcit i la Milícia al Principat durant força temps, fins a l'arribada d'Espoz y Mina. Però, al mateix temps, els va impedir de guanyar la guerra per ells mateixos havent de recórrer a l'ajuda de l'exèrcit francès.

Una acció que es repetia sovint era l'ocupació de ciutats i viles importants i destacades pel seu liberalisme. Durant les ocupacions, se seguia un ritual que anava de la destrucció o afusellament de la placa de la Constitució a la imposició d'una contribució extraordinària en diners i espècies, sovint a càrrec de les arque municipals i dels constitucionals i milicians, cosa que dificultava la posterior recaptació liberal. El que caldria discutir és si s'atacava als constitucionals per ser rics o als rics per ser constitucionals. En tot cas, sembla que una i altra cosa anaven força lligades i els contrarevolucionaris aconseguiren sovint de desviar els aspectes socials de la revolta vers el problema polític, tot i que, en d'altres, la base reialista actuà indiscriminadament contra liberals i absolutistes. Un altre aspecte que es repetia era la crida a la insurrecció i a la captació de voluntaris per engrossir les seves files i, en algunes ocasions, la constricció obligatòria. També sovintejaven les destruccions dels arxius municipals, notariais i judicials, ja que, per un important sector dels reialistes, aquests arxius eren signes del poder liberal i instruments dels quals es valien la burgesia i els terratinents per explotar la pagesia, sense que això signifiqui oblidar els interessos personals dels que tenien causes pendants amb la justícia.

A l'interior dels pobles el clergat reialista desenvolupà una important tasca d'agitació política afavorint els aixecaments i el suport als mateixos. El clergat secular, que participà poc directament a les partides (a diferència del regular, molt més actiu en aquest sentit), serà el principal instigador del reialisme i l'encarregat de mantenir-ne viva la flama, àdhuc en els temps més difícils. A les viles liberals, les accions no-militars més clàssiques dels reialistes foren l'embrutada o destrossa de la placa de la Constitució i la penjada de fulls anònims per les parets de les places més importants. Com que la majoria de la població no sabia llegir, es penjaven aquests fulls en indrets cèntrics on una persona podia llegir en veu alta el seu text (per exemple la plaça del poble on es reunien els jornalers abans d'anar a treballar). Aquests fulls estaven sempre redactats en català i versificats, per tal que fos més fàcil la seva assimilació i propagació.

Una altra forma d'acció i organització important del reialisme, tot i que de caire temporal, fou el sometent local, on hi trobem una part molt important

de la base social del reialisme.¹⁵ El sometent es mobilitzava per accions molt concretes i localitzades: atacar una partida de l'exèrcit o de la Milícia, ocupar alguna població veïna o donar suport a alguna partida de la zona, tot assegurant la seva reraguarda. La importància del sometent és prou clara al llarg d'aquest conflicte, ja que era una manifestació més del poder de les classes dominants a nivell local. El sometent fou molt utilitzat pels reialistes, però cal recordar que els constitucionals també l'utilitzaren, encara que en menys ocasions. La diferència entre una orientació o una altra cal explicar-la en funció de l'opció que prengueren les classes dominants i de la situació econòmica i social de cada poble.

LES FORMES D'ENROLAMENT

Al llarg del Trienni les formes d'enrolament a les partides reialistes anaren variant, i també ho féu la importància de cada una d'elles dins del conjunt. Ens sembla de poder distingir dues etapes: la primera que abastaria la primavera i l'estiu de 1822, amb un predomini de l'enrolament voluntari i col·lectiu, ja fos per causes ideològiques o materials, i la segona la tardor i l'hivern de 1822-23, en la qual començaren a prendre importància els enrolaments forçats i individuals, en la dinàmica d'una guerra civil amb dominis territorials dels dos bàndols.¹⁶ Analitzem amb una mica de detall aquestes diferents formes d'enrolament a les files reialistes, donant per fet que la divisió que establim és a nivell analític i que a la realitat històrica estaven força entrelligades les formes col·lectives i individuals, i les voluntàries i forçades. Pensem que els enrolaments col·lectius, és a dir aquells que es feien per un grup de persones unides per algun nexa comú (llaços familiars o de parentiu, de veïnatge, d'oposició a un altre grup, etc.), foren el tipus d'enrolament principal durant la primera fase que hem esmentat (primavera-estiu de 1822). No ens és gens difícil de trobar en les relacions d'enrolats o d'indultats membres d'una mateixa família o persones emparentades, així com homes pertanyents a un mateix carrer o nucli de població.

Discutir si aquest enrolament molts cops col·lectiu, però també individual, era voluntari o no, és un aspecte fonamental del debat, però és difícil d'esbrinar-ne els percentatges. Fins a quin punt podem considerar voluntari

15. Sobre el paper del sometent en els aixecaments reialistes vegeu TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 97-99, i ARDIT: *Revolución...*, p. 287. També a Portugal la contrarevolució utilitzà les «ordenances», segons LOUSADA i MONTEIRO: «Revoltas ...», pp. 169-181; LOUSADA: «El miguelismo...», pp. 188-190, i «Miguelisme...», p. 29; i BARREIROS MALHEIRO, Armando: «O clero Regular e a 'usurpação'. Subsídios para uma história sócio-política do Miguelismo», dins *Revista de História das Ideias*, vol.9 (1987), pp. 529-630.

16. Hem tractat aquest tema a ARNABAT, Ramón: «L'enrolament a les files reialistes durant el Trienni Liberal (1820-1823): Voluntari o forçat, un fals debat?», dins SOLÉ i SABATÉ, Josep M. (dir.): *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del Carlisme*, Barcelona, 1997, pp. 153-173.

l'enrolament per motius econòmics?, fins a quin punt podem considerar forçada la participació mitjançant el sometent?, fins a quin punt són demostrables les pressions socials i quin caire li donen a l'enrolament: forçat? voluntari? condicionat? Podem fer una aproximació i dir que, amb les dades disponibles, aquest enrolament era, en part, forçat pels condicionants que obligaven a una persona a prendre l'opció d'enrolar-se (dependència econòmica o social d'una altra persona) o per una quinta dels reialistes, en part constrenyit per les circumstàncies (la misèria) a guanyar-se un sou o per l'ambient social, les dinàmiques comunitàries o les xarxes relacionals (sometents), en part per la pressió ideològica del clergat i de les velles classes dominants, i en part voluntària i com a forma de protestar i oposar-se a la praxi del sistema liberal que percebia, amb raó o no, com una agressió. De la mateixa manera ens és quasi impossible de destriar el component popular i espontani del reialisme (de protesta); del component forçat; del component mercenari; del component de banditatge, i del component elitista, organitzat i contrarevolucionari que s'inscriu dins d'un pla conspiratiu. Les dificultats, però, no poden fer-nos oblidar l'existència dels cinc components i la seva interrelació, sense la qual, possiblement, no s'explicarien ni uns ni altres. Al nostre parer, deixant de banda el petit percentatge que representaven les élites contrarevolucionàries i els bandolers, les files reialistes foren omplertes pels camperols i jornalers que volien guanyar-se la vida, i pels camperols i artesans que protestaven contra el nou règim liberal.

Fins ara hem fet referència predominantment a l'enrolament col·lectiu que es produeix durant la primavera i l'estiu de 1822 en base a les partides que sorgeixen de l'impuls local i de les que sorgeixen de l'agitació i el finançament de la contrarevolució exiliada a França i que, al nostre parer, foren les que proporcionaren més homes a les files del reialisme armat. Anem ara a veure altres formes d'enrolament, més ocasionals però també importants. Tenim moltes notícies, tant procedents de fonts reialistes com liberals, referides a que una forma normal d'enrolament, sobretot la primavera i l'estiu de 1822, era que després d'ocupar un poble es fes una crida per allistar tots aquells que voluntàriament els volguessin seguir. Aquest sistema de captació de voluntaris ens porta a analitzar una altra forma d'enrolament, aquell que, tot i fer-se de forma individualitzada en moltes ocasions, va portar un nombre important d'homes a les files reialistes: el mercenari.¹⁷ Aquest tipus d'enrolament que denominem mercenari o de subsistència es produí a determinades zones amb indústria rural o agricultura comercialitzada que patiren directament la crisi econòmica de principis del segle XIX, agreujada per les sequeres dels anys 1821 i 1822, i l'epidèmia de febrer groga de 1821. Un enrolament que responia més a necessitats biològiques

17. Sobre l'enrolament a sou vegeu altres exemples a ARDIT: *Revolución...*, pp. 284-285; i TORRAS: *Liberalismo...*, p. 84.

(procurar-se un mitjà de subsistència) que no pas ideològiques. Recordem que tenien garantit el pa i l'aigua a més d'un sou d'entre quatre i sis rals, en una època en què els jornals havien baixat i el preu del pa havia pujat. No oblidem, però, que d'enrolats a sou n'hi havia als dos bàndols. Però és que a més, cal esbrinar perquè uns homes decidiren de guanyar-se la vida enrolant-se a les files reialistes, quan podien haver-ho fet a les files liberals mitjançant el seu ingrés als miquelets o treballant a les obres públiques. És a dir, és cert que molts són a les partides per guanyar-se la vida, però això no explica gran cosa, ja que el que cal saber és per què decideixen guanyar-se-la d'aquesta manera i no d'una altra quan hi havia alternatives.

Una altra forma d'enrolament, tot i que molt concentrada la tardor de 1822 i l'hivern de 1823, es produí amb la fugida de quintos de les lleves liberals, que preferien fer el servei militar a les files reialistes, més properes geogràficament i cultural i més ben pagades, que no pas a l'exèrcit governamental. L'enrolament forçós no devia de ser pas estrany en els territoris ocupats de forma més o menys permanent pels reialistes. Amb tot, no sembla comparable la minsa importància que adquirí aquest tipus d'enrolament amb el que es donà durant la guerra carlina, molt més estès, o fins i tot amb la d'altres llocs de la península durant el Trienni.¹⁸ Altres formes d'enrolament forçós consistien en la recerca i captura dels desertors de les files reialistes que s'havien acollit a l'indult; en l'enrolament de presoners de guerra, alguns dels quals es passaven a les files reialistes. Finalment, assenyalem que una altra forma d'enrolament era aquella que servia per a encobrir activitats delictives.¹⁹

LA GEOGRAFIA DEL REIALISME

Les fonts de què disposem per fer aquesta aproximació són minses i poc representatives, però ens ha semblat útil de treballar-les, tot confrontant-les amb les nombroses informacions més disperses de què disposem. Caldrà tornar a recordar que les partides tan sols representaven una part del reialisme i que, dins de les partides, hi trobem una part que només hi participava esporàdicament, i els pocs llistats que hem localitzat es refereixen només als que s'havien enrolat permanentment a les partides, deixant de banda els esporàdics i el sometent, per això aquestes dades poden ser

18. Vegeu per Cantàbria: FERNÁNDEZ BENÍTEZ, Vicente: *Carlismo y rebeldía campesina*, Madrid, 1988, p. 15; per Navarra: RIO ALDAS, Ramón: *Orígenes de la guerra carlista en Navarra, 1820-1824*, Pamplona, 1987, pp. 212, 217, 434; per Galícia BARREIRO: *Liberales...*, p. 90. Per les guerres carlines a Catalunya vegeu ANGUERA, Pere: *Déu, Rei i Fam. El primer carlisme a Catalunya*, Barcelona, 1995, pp. 401-407, i «Els voluntaris carlins, mite o realitat? Quintos o forçats?», dins SOLÉ i SABATÉ (dir): *Lleves...*, pp. 125-137, i SANTIRSO, Manuel: *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*, Lleida, 1999. Pel cas aragonès vegeu RÚJULA, Pedro: «Los condicionantes del reclutamiento carlista durante la primera guerra», dins SOLÉ i SABATÉ (dir): *Lleves...*, pp. 139-151.

19. Aquest aspecte de l'enrolament ha estat assenyalat per TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 96-97; FERNÁNDEZ BENÍTEZ: *Carlismo...*, pp. 137-151; i ARDIT: *Revolución...*, p. 284.

orientatives, més que representatives. Segons els nostres càlculs el nombre de persones que participaren de forma directa en la contrarevolució en un moment o altre del Trienni Liberal s'aproximaria a les 15.000, i en un mateix moment, l'estiu i la tardor de 1822, podrien haver agrupat uns 12.000 homes.²⁰

Les dades del «Cuaderno», amb informació detallada dels partits de Barcelona, Igualada, Manresa i Terrassa,²¹ ens indiquen que el reclutament reialista es realitzà fonamentalment en uns pocs municipis, ja que 21 municipis, l'11% del total, aportaren el 69% dels reialistes d'aquests partits, i només en una tercera part dels pobles dels quatre partits hi hagué reialistes enrolats. També hem pogut constatar diferències entre aquest quatre partits pel que fa a la seva aportació d'homes al reialisme, així els d'Igualada i Manresa aportaren més homes, tant percentualment, respecte al nombre de veïns, 3,7% i 4,4% respectivament, com en nombres absoluts, 233 i 290 respectivament, que signifiquen el 79% del total. Si ens fixem en els percentatges de reialistes respecte del nombre de veïns ens adonem que, dins de cada partit hi ha unes zones on els reialistes representen percentatges superiors al 10% dels veïns: els nuclis llaners del partit de Terrassa; la zona cerealícola de contacte entre l'Anoia i la Segarra i la zona paperera i vitivinícola de contacte amb el Penedès al partit d'Igualada; i els pobles que envolten la capital del partit de Manresa, on es barregen petits nuclis manufacturadors de llana i cotó amb zones cerealícoles.

Per una altra banda, hem aconseguit determinar el municipi de 764 reialistes morts o indemnitzats a causa de la guerra civil del Trienni, i que vivien en 258 dels 954 municipis de Catalunya (un 27%), és a dir, com a mínim una quarta part dels municipis catalans aportaren homes al reialisme.²² Algunes comarques superen àmpliament la mitjana de municipis amb reialistes: la Segarra (62%), el Baix Camp (59%), el Solsonès (55%), el Baix Penedès (54%), el Tarragonès (50%) i el Bages (48%). D'altres també la superen encara que menys àmpliament: el Barcelonès, la Ribera d'Ebre i l'Alt Camp (40%), la Garrotxa (39%), l'Urgell (38%), el Priorat (37%), el Pla de l'Estany (36%), l'Osona (35%), l'Anoia (34%), l'Alta Ribagorça i el Ber-

20. Hem argumentat al detall aquesta qüestió a ARNABAT: *Revolució...*, vol.II, pp. 1.649-1.674. Les dades concretes es troben als Apèndixs 2 a 5, vol.2, pp. 2.005-2.052. Segons els nostres càlculs, els reialistes pensionats (uns 800), representarien només una tercera part dels que haurien mort (2.400), i la mortalitat a les files reialistes a la guerra hauria estat del 15%, això significaria que els reialistes aconseguirien mobilitzar al llarg del Trienni unes 15.000 persones.

21. *Cuaderno en que están notados todos los Individuos de los respectivos pueblos de esta provincia que se hallan con los facciosos, con separación de Partidos, y noticia de los bienes que les pertenecen, según las relaciones de los respectivos Ayuntamientos* (Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 39, expedient 2).

22. Es tracta dels llistats de pensions atorgades als familiars dels reialistes morts en la guerra del Trienni que s'anaren publicant al *Diario de Barcelona*, entre el febrer de 1825 i el gener de 1828. TORRAS, Jaume: *Liberalismo...*, pp. 103-104, ha fet una crítica acurada a aquesta font i a la qual remetem al lector.

guedà (33%), la Selva (32%), el Ripollès i l'Alt Penedès (31%). Si analitzem el mapa català a partir del percentatge de les pensions atorgades sobre el nombre de veïns trobarem força coincidències amb el mapa anterior: el nucli més important el dibuixen les comarques cerealícoles amb petits nuclis manufacturers del tèxtil i del ferro del Berguedà, el Solsonès i la Segarra (entre l'1,5% i el 2,3%, que significaria un enrolament d'una tercera part dels homes d'entre 15 i 40 anys), i al voltant d'aquest nucli dues zones: la que formen les comarques manufactureres de teixits i paper de l'Anoia i el Bages a la Catalunya central, i la que formen a les terres vitivinícoles de Tarragona el Baix Penedès, el Priorat, la Ribera d'Ebre i l'Alt i el Baix Camp (entre el 0,7% i l'1,4%, amb una cinquena part dels homes adults enrolats).²³ Amb menys importància trobem les comarques amb manufactura tèxtil de la Garrotxa, el Pla de l'Estany, l'Osona a les terres nord-orientals, i les cerealícoles i olivereres de la Noguera, el Segrià, l'Urgell, les Garrigues i la Conca de Barberà a les terres de ponent (entre el 0,5 i el 0,6%). Si ens fixem en el volum total de pensions atorgades, tornem a trobar el Berguedà i la Segarra al capdavant, ara, però, junt al Bages, l'Osona, el Baix Camp, l'Anoia, la Garrotxa, el Priorat i l'Alt Camp, amb un total de 425 pensions, un 56% del total, que representarien uns 8.500 reialistes. Això voldria dir que més de la meitat dels reialistes van sortir d'aquestes nou comarques.

Després de tot el que portem dit, podem afirmar sense por d'equivocar-nos que aquelles comarques que aconseguïen de superar la crisi del tombant de segle són les que menys homes aporten a les files reialistes, mentre aquelles comarques que pateixen greument l'esmentada crisi, no com a problema conjuntural, sinó estructural, són les que aporten més homes al reialisme, tant quantitativament com proporcionalment. Són comarques on un cert desenvolupament econòmic del XVIII, com mostra el seu creixement demogràfic, es veu estroncat de cop, i posa en crisi no tant sols l'agricultura sinó també la menestralia i la petita manufactura, d'aquí la importància del reclutament reialista a ciutats com Cervera, Olot, Berga, Solsona, i Manresa. Són aquelles comarques intermèdies que, com encertadament han assenyalat Jaume Torras i Josep Fontana, són més empobrides que no pas pobres, doncs les comarques més pobres, les properes al Pirineu, han aportat molts pocs homes al reialisme.²⁴ De forma general, aquelles comarques que aconseguïen superar la crisi de començaments del XIX, i per tant

23. Vegeu TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 99-129. Pel carlisme, segons les dades que ofereix SANTIRSO, Manuel: *Revolución liberal y guerra civil en Cataluña (1833-1840)*, Tesi doctoral inèdita, UAB, 1994, pp. 159-173 i 661-670, les comarques més pro-carlines serien de la Terra Alta, Priorat, Montsià, Baix Ebre, Baix Penedès, i Berguedà, és a dir, només restaria la comarca del Berguedà de les més importants del Trienni, mentre el nucli principal de suport al carlisme s'hauria desplaçat cap a les terres de l'Ebre, tot i que continuaria tenint importància a la Catalunya central.

24. TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 104-117, i FONTANA: «Crisi...», pp. 7-16. A la resta de l'estat aquesta hipòtesi sembla confirmar-se, vegeu ARDIT: *Revolución...*, p. 282 i BENÍTEZ: *Carlismo...*). Una certa coincidència amb el miguelisme portuguès segons LOUSADA i MONTEIRO: «Revoltas...», p. 177.

experimenten creixements importants de la seva població entre 1819 i 1842, són les que menys suport donen al reialisme, és a dir, la franja costanera i algunes zones del pre-litoral. Tot i que també trobem comarques amb pèrdues demogràfiques importants, però que no donen tants homes al reialisme, com per exemple el Gironès, la Selva el Tarragonès, l'Alt Urgell i la Vall d'Aran. Aquestes comarques patirien també la crisi de tombant segle, però en uns casos (Alt Urgell i Vall d'Aran) aquesta no era pas una situació nova i, a més, no havien experimentat al llarg del XVIII grans transformacions econòmiques, cosa que farà que continuïn perdent població en el període 1819-1842. En d'altres situades a la marina (el Gironès, la Selva, i el Tarragonès) les transformacions experimentades els permetien d'afrontar la crisi amb garanties d'èxit, com mostra el fet que en el període 1819-1842 recuperin població.

Si comparem el mapa de produccions agrícoles de començaments del segle XIX i la geografia del reialisme hi podem trobar algunes correlacions importants.²⁵ Per una banda, la majoria de comarques on la producció vitícola abasta entre un 90% i un 75% dels pobles (la franja litoral i prelitoral) donà molts pocs homes al reialisme, amb alguna que altre excepció (Baix Penedès, Baix Camp i Priorat), i tampoc donaren homes al reialisme aquelles zones especialitzades en la producció d'oli (tant del nord-est al voltant de Girona, com del sud-est al voltant de Tarragona). Per una altra banda, subministraren força homes aquelles comarques que tenien una majoria dels seus pobles produint blat, sense cap altra especialitat agrícola (la Segarra, el Solsonès, el Berguedà, i la Garrotxa, fonamentalment). També podem trobar una correlació entre aquells nuclis urbans que subministraren homes al reialisme i la crisi de la manufactura i la menestralia tradicional que havia experimentat un important creixement al llarg del segle XVIII. Així la crisi afectà la indústria del ferro (Solsona i Ripoll), a la indústria tèxtil, sobretot de la llana, però també del cotó, que patí una important reestructuració i concentració geogràfica i empresarial (Berga, Manresa i diversos nuclis del Bages, Cervera, i sobretot Olot), i a la indústria del paper a les conques de l'Anoia i del Riudebitlles, del Ter i del Francolí i que patiren un procés semblant al tèxtil (Anoia, Alt Camp i Conca de Barberà, Garrotxa i Pla de l'Estany).

Visions complementàries i fins a cert punt diferents a CATHY, John D. Mc. i ZALD, M.N.: «Resource Mobilisation and Social Movements: A partial Theory», dins *American Journal of Sociology*, núm.82 (1977), pp. 1.212-1.241, que han destacat que la majoria de moviments socials s'han donat no pas en zones pobres, sinó pròsperes; a SIMPLICIO, Oscar di: *Las revueltas campesinas en Europa*, Barcelona, 1989, pp. 120-121, que parlant de la Vendée assenyalava que: «se rebelaron contra la revolución las zonas de implantación humana dispersa, privadas de relaciones orgánicas con el centro de la nación.»; o a TILLY, Charles: *Las revoluciones europeas, 1492-1992*, Barcelona, 1995, pp. 213-220, que ha assenyalat que «La contrarrevolución se produjo no allí donde todo el mundo se oponía a la revolución, sino donde la existencia de diferencias irreconciliables determinaban la aparición de bloques bien definidos de partidarios y oponentes, en una zona geográfica extensa» (pp. 216-217).

25. Vegeu els mapes a HURTADO, Víctor, MESTRE, Jesús i MISERACHS, Toni: *Atlas d'Història de Catalunya*, Barcelona, 1995, pp. 173-181.

Tot i que el nostre estudi permet realitzar una zonificació del reialisme, també és cert que ens mostra una gran complexitat pel que fa als comportaments polítics, ja que l'enfrontament social que provocà la implantació de la nova societat liberal, afectà tot el territori (comarques i municipis), i per tant trobem dins d'una mateixa comarca pobles reialistes i pobles liberals i, dins d'un mateix poble, liberals i reialistes més o menys decidits.²⁶ Malgrat tot, podem apuntar que els pobles on el reialisme tingué més seguidors es situaven a banda i banda d'una mena de X que travessaria Catalunya i amb centre a Cervera, passant per Berga i Solsona fins arribar a Cervera, punt d'unió amb l'altre brancal que baixa d'Olot passant per Vic i Manresa; i des de Cervera torna a dividir-se amb un brancal cap a Balaguer i l'altre cap a Montblanc, Falset i Mora d'Ebre. Quan més ens allunyem, en direcció a la costa o en direcció a la muntanya, menys força tingueren els reialistes segons les nostres dades. Destaquen per la importància del reialisme les ciutats i viles de Cervera, Castellfollit, Manresa, Olot, Berga, Mora d'Ebre, Prats de Lluçanès, Castelló d'Empúries i Lleida, que en total sumen 186 pensions, un 24% del total, que vindrien a representar uns 3700 enrolats. La majoria d'aquestes viles i ciutats compten amb manufactura tèxtil (llana i cotó) i amb una important activitat artesanal i menestral. Aquesta aproximació ens deixa entreveure la importància de les ciutats intermèdies i de les viles en el reialisme. Si sumen les pensions de les 25 capitals de partit ens dona un total de 194 (25%), és a dir una quarta part de les pensions reialistes van a parar a capitals de partit, i per tant a zones més o menys urbanitzades (uns 4.000 enrolats). Quant a les comarques, les més decantades cap al reialisme se situarien al voltant d'un eix que travessaria l'interior de Catalunya des de la Garrotxa al Montsià (Garrotxa, Pla de l'Estany, Ripollès, Berguedà, Solsonès, Alt Urgell, Segarra, Noguera, Conca de Barberà, Baix Penedès, Pla d'Urgell, Garrigues, Priorat, Ribera d'Ebre, Baix Ebre i Montsià). Mentre que les comarques situades al prelitoral, des de l'Alt Empordà fins el Baix Camp, serien comarques de forta divisió i de grans enfrontaments.

Si utilitzem els percentatges de reialistes sobre els veïns i no pas el nombre absolut, el mapa municipal del reialisme varia substancialment. Per sobre del 10% tenim: Castellfollit a l'Anoia, Artesa de Segre a la Noguera, Navès al Solsonès, Masllorenç al Baix Penedès, i Mora d'Ebre a la Ribera d'Ebre; i entre el 5% i el 10% tenim 16 pobles més que, amb l'excepció de Cervera, són pobles petits amb una mitjana d'uns 500 habitants, predominantment agrícoles, sobretot cerealícoles, però també amb alguna que altre presència de pobles vitivinícoles.

26. Ho podem comprovar en diversos estudis comarcals, ARNABAT, Ramón: *Liberals i reialistes. El Trienni liberal al Penedès (1820-1823)*, Lleida, 1997; GELABERTÓ, Joan C.: *Revolució liberal i guerra civil a la Marina de la Selva*, Mataró, 1991; MARTÍNEZ DE FRESNO, Jorge P.: *Revolució liberal i contrarevolució a l'Anoia (1820-1823)*, Barcelona, 1995; i VINAIXA Joan R.: *La postguerra del francès i la revolta reialista de 1822 a l'Ebre*, Barcelona, 1998.

Si valorem la incidència de les pensions reialistes en funció del nombre d'habitants dels municipis podem fer també unes consideracions. El percentatge més important de municipis amb pensions reialistes (81%) i de pensions reialistes sobre el seus veïns (0,84%, un 17% dels homes adults), està en els municipis d'entre 500 i 1.000 veïns, és a dir d'entre 2.500 i 5.000 habitants (uns 12.000 enrolats). Per contra el percentatge més baix es troba als municipis de més de 2.000 veïns o 10.000 habitants, amb un 0,18% (un 4% dels homes adults), tot i que en trobem a quatre dels cinc (80%). En una situació propera a la mitjana catalana (0,42%, és a dir del 8% dels homes adults) trobem els municipis d'entre 1.000 i 2.000 veïns o d'entre 5.000 i 10.000 habitants, amb un 0,35% (un 7% dels homes adults) i un 70% dels municipis afectats; els municipis d'entre 200 i 500 veïns o d'entre 1.000 i 2.500 habitants, amb un 0,49% (10% d'enrolats entre els homes adults) i el 50% dels municipis afectats; i finalment, els pobles de menys de 200 veïns (1.000 habitants) que, per contra del que s'ha vingut creient, només tenen un 0,4% de pensions sobre els seus habitants i un 20% dels municipis afectats.²⁷ Si prenem en consideració les dades del «Cuaderno» ens varia la informació sobre la incidència del reialisme segons el nombre d'habitants per municipi. En aquesta mostra són els municipis petits, de menys de 200 veïns (1.000 habitants), els que ofereixen unes dades més altes de participació reialista, propera a un de cada deu veïns (9,4%), i a continuació, però a molta distància, les viles d'entre 1.000 i 2.000 veïns (5.000 i 10.000 habitants), amb un 2,4% i amb les dues terceres parts de municipis d'aquesta grandària, tot i que aquí influeix molt l'aportació de Manresa (105 homes). Per contra, ens apareixen com a zones buides de reialistes les grans ciutats (en aquest cas Barcelona) i els municipis d'entre 500 i 1.000 veïns (2.500 a 5.000 habitants). I propera a la mitjana els municipis d'entre 200 i 500 veïns (1.000 i 2.500 habitants) amb un 1,4% i una tercera part de municipis afectats.

LA BASE SOCIAL

A partir de les dades del «Cuaderno», i d'altres dades més locals que hem localitzat podem fer una aproximació a la base social del reialisme català.²⁸ El primer que cal destacar és que un 74% (492 persones) no tenen res en propietat, és a dir són simples jornalers; un 6,5% (43 persones) tenen una casa; un 7% (48 persones) tenen vinya a rabassa o treballen terra d'altri; i només un 12% (81 persones) tenen alguna terra en propietat, generalment petita. Tot plegat ens indica que quasi nou de cada deu reialistes

27. Pel carlisme, en canvi, SANTIRSO: *Revolución...*, pp. 494-496, assenyala que el percentatge d'incorporats augmenta a mesura que disminueix el volum de la població.

28. Les dades ja han estat estudiades per TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 119-129. Nosaltres hem variat una mica els criteris de classificació i per això ens ha semblat interessant de mostrar els resultats.

pertanyien a les classes més pobres de la societat, havent-se de guanyar la vida treballant per altri, ja fos a jornal, a rabassa o parceria. Els dos partits més penetrats per les relacions capitalistes (Barcelona i Terrassa), presenten un nombre més elevat de gent sense res (superior al 80%), i més petit de gent que treballi terra d'altri (un 1%). Curiosament els partits que presenten més participació reialista, tant absoluta com percentual (Igualada i Manresa), són aquells on la presència de rabassers i parcers és més important (al voltant d'un 9%). Si comparem aquestes dades amb la composició sociològica de Catalunya ens adonem que a la base social del reialisme hi estan sobrerrepresentats els jornalers, que representen les tres quartes parts del total d'enrolats, mentre només són el 41,5% dels catalans. De forma equilibrada amb el seu pes social trobem els petits pagesos: un 12% d'enrolats i un 13% de representació social. És a dir, trobem a les partides reialistes una equilibrada representació de les classes populars, sobretot rurals, però també urbanes en alguns casos: jornalers, rabassers, petits pagesos, menestrals, teixidors, etc. Hi són absents aquells sectors típicament urbans: comerciants, fabricants, comerciants i professions liberals. Malgrat tot, si disposéssim de dades per ampliar el nostre estudi als sometents podríem comprovar la importància dels sectors intermedis de la pagesia, de l'artesanat urbà i la menestralia rural en el reialisme. Només ho hem pogut fer en casos puntuals, com el de la Bisbal del Penedès, on tot i que la majoria, un 58% del reialistes, continuen pertanyen a famílies jornaleres i pageses pobres, un percentatge equivalent al seu pes social en aquest municipi (54,5%), també hi trobem ben representada la pagesia mitjana, una tercera part del total percentatge equivalent al seu pes social (29%).²⁹

En tot cas, el que si que podem dir, i que coincideix amb d'altres estudis fets sobre el reialisme, els malcontents i el primer carlisme, és que els jornalers, els pagesos pobres i alguns menestrals formaren la massa del reialisme a Catalunya.³⁰ En l'anàlisi social de la Vendée es confirmen també algunes de les línies que hem apuntat fins aquí, és a dir que les files reialistes hi havia representats tots els sectors socials, amb especial incidència dels pagesos i artesans i menestrals,³¹ i el mateix passa amb el miguelisme portuguès.³²

29. Les dades a ARNABAT: *Revolució...*, vol.2, pp. 1.670-1.675.

30. Pel reialisme vegeu TORRAS: *Liberalismo...*, pp. 119-123; ARNABAT: *Liberals...*, pp. 224-233; ARDIT: *Revolución liberal...*, pp. 283-285; MILLÁN, Jesús: *Rentistas y campesinos*, Alacant, 1984, pp. 395-433; i RÍO ALDÁZ: *Orígenes...*, pp. 294-312. Pels malcontents vegeu TORRAS, Jaume: *La guerra de los agraviados*, Barcelona, 1967; ANGUERA, Pere: *Els Malcontents del corregiment de Tarragona*, Tarragona, 1993; ARNABAT, Ramón: «Notes sobre l'aixecament dels Malcontents (1827)», dins *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol.X (1999), pp. 107-128. Pel primer carlisme ANGUERA: *Déu...*, pp. 199-327; SANTIRSO: *Revolución...*, pp. 486-490; i LLADONOSA, Manuel: *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*, Lleida, 1993, pp. 256-269.

31. Vegeu TILLY: *La Vendée...*, pp. 322-332; PETITFRÈRE, Claude: *La Vendée et les vendéens*, París, 1981, i «Les grandes composantes sociales des armées vendéennes d'Anjou», dins *Annales History Revolución Francesa*, núm. 211 (1973), pp. 1-20.

32. Vegeu LOUSADA: «Miguelisme...», p. 30; LOUSADA i MONTEIRO: «Revoltas...», pp. 176-177.

CONCLUSIÓ

Un aspecte clau a l'hora d'analitzar els moviments que s'oposaren a la implantació de la societat liberal és contemplar la seva heterogeneïtat, tant quant als objectius com als components socials. Com a mínim caldrà diferenciar entre la contrarevolució i l'antirevolució. Una diferenciació que ens aparèix clarament si analitzem aquests moviments com a processos socials i no pas com a fenòmens tancats i fixats. Així, estudiant la cronologia del realisme ens adonem que si bé la contrarevolució es present des de la proclamació de la Constitució el 1820, el suport popular a aquesta contrarevolució i l'aparició de l'antirevolució no comencen a tenir importància fins dos anys després, l'any 1822, quan la praxis liberal ha començat a tenir repercussions negatives per una part de la població, i aquesta comença a ser sensible a la propaganda contrarevolucionària.

Al llarg de l'article hem fet una radiografia del realisme que ens mostra que aquest no neix de cop i volta el 1820, sinó que es configura al llarg dels dos anys de praxi constitucional i d'agitació anticonstitucional. El realisme a l'alçada de 1822 acaba configurant-se amb una èlit contrarevolucionària integrada per nobles, alt clergat, hisendats i advocats, que dirigeix el moviment mitjançant les seves Junttes; amb uns quadres intermitjos formats per clergues, pagesos benestants, menestrals i professionals diversos, que encapçalen partides i altres accions a nivell local; i, finalment, una base social integrada per jornalers, pagesos pobres, teixidors i menestrals que s'hi enquadraran per raons diverses i utilitzant diferents formes d'enrolament, com ja hem explicat, i que formarà la tropa de les partides i la massa de la mobilització realista.

En resum, el realisme fou un moviment contrarevolucionari i antirevolucionari alhora, amb característiques molts semblants a altres moviments contrarevolucionaris i antirevolucionaris europeus d'aquest període com, per exemple, el primer Carlisme espanyol, la Vendée francesa, el Miguelisme portugués, o la Santafede italiana.